

BARTÓK BÉLA
1881·1945

UJFALUSSY JÓZSEF

Alkotás és életrajz

Tanulások Bartók
biográfiájából

Zenei biográfiák és biográfusok visszatérő dilemmája az „életrajz” és a „művek” együttes tárgyalása vagy elkülönítése. Kétségtelenül vannak gyakorlati, didaktikus hasznai annak a módszernek, amely sebtében — mintegy mellékest, lényegtelenül — letudja az „életrajz” felvázolását, azután akár időrend, akár műfajok szerint elemzi, ismerteti a műveket. Az is tagadhatatlan, hogy különböző zeneszerzők esetében más és más lehet a célravezető eljárás.

Az elkülönítő tárgyalásmód veszélyei és nehézségei akkor mutatkoznak meg, amikor a biográfus a műveket vagy a szerző személyes és történelmi körülményeitől elszakítva kénytelen felsorakoztatni, vagy, ha mégsem mondhat le a szerző sorsával, életpályájával való egybevetésről, ismétlésekbe kényszerül akár az életrajzi, akár a műveket ismertető részben.

Ha az életrajz elrendezését nem pusztán esetleges szerkesztési kérdésnek tekintjük, számot kell vetnünk azzal, vajon lehetséges-e egyáltalán az életnek és a műveknek ilyen elkülönítése? Hol húzódik a határ élet és alkotás között? Vajon van-e jogunk a műveket kivonni a szerző életéből, az alkotást nem tekinteni legalább annyira a szerző életének, talán éppen legizibb életének, mint mindennapjainak egyéb eseményeit?

Az elkülönítés a legjobb szándékot is abba a veszélybe sodorhatja, hogy az életrajzot egy meglehetősen szűk körre, a privát élet szférájára korlátozza, és elválasztva egymástól „az embert” és „a művészt”, valamelyiket a másikkal összehasonlítva jelentéktelenné teszi. Mindenesetre, újabban ennek a főként népszerű munkákból ismert gyakorlatnak a példái fogyatkoznak.

Magam az együttes, egységes kifejtés gondját különösen Bartók Béla életrajzána írása közben éltem át. Onnan tudom, néha mily nehéz megadni azt a módot, ahogyan az egymást átszövő szálakat több-kevesebb sikerrel fejthetjük szét és szöhetjük ismét egybe; ahogyan a történés és az alkotás folyamatát erőszakos megszakítások nélkül próbálhatjuk nyomon követni. Ez a kemény lecke győzött meg arról is a magam tapasztalatának erejével, éppen Bartók életútjának és tevékenységének sokrétű egysége láttán, hogy nincs külön életrajz és életmű, mert a nagy zeneszerző alkotása maga az életmű, és ettől lesz életvitele is bizonyos mértékig alkotássá.

Az életrajz legátfogóbb rétegét is az határozza meg, hogy szerzőnk ott és akkor születik, ahol és amikor, tehát meghatározott történelmi körülmények kö-

zött. Bartók Béla 1881. március 25-én az Osztrák—Magyar Monarchia Magyarorszá-
gában, Nagyszentmiklós földművésiskolái igazgatójának fiaként. Ez a látszólag rend-
kívül kevéssé zenei vonatkozású körülmény mégis eldöntötte, hogy élete folyamán
nem komponálhatott olyan zenét, mint Purcell, Haydn, Schubert vagy Mosonyi,
csak olyat, amelyet itt és akkor éppen neki adatott komponálnia.

Gondolkozásmódjának, szellemi fejlődésének irányát megszabta az őt akkor
és azután éppen környező történelmi helyzet. Mindaz, amit egy hirtelen iparosodó,
kapitalizálódó gazdaság konjunktúrája, az alatta meghúzódó feudális elmaradottság
s a kettő összebékíthetlenségéből eredő, Új Zrinyiasz-beli tragikus konfliktus ki-
vált. Végiglelkessége az önállóságra törekvő nemzeti tőke millenáris függetlenségi
küzdelmét, hazafias mámorát, de a korszerű európai műveltség egyidejű, szinte
viharos beáramlásának is tanúja, részese volt a század eleji Budapest friss, éles
levegőjében. Az itt meghonosodó nagyvilági kulturális légkör legjobb kortársai-
hoz hasonlóan az ő szemét is rányitotta a társadalmi valóságra. Élményvilága sok
tekintetben közös volt a Monarchia más vidékein élő író, művész kortársáival.
Hozzájuk hasonlóan szenvedte egy abszurd történelmi helyzet, elvetélt polgári for-
radalmak és levert nemzeti függetlenségi harcok következményeinek szorítását.
Arra ő is különös érzékenységgel válaszolt, művészi látása másokéhoz, bécsi, prágai
kortársakéhoz hasonlóan formálódott.

De az itteni élet még ebben a körben is sajátos helyzetet teremtett számára.
A világon sehol másutt nem ismerhette volna meg ennyire a népzeneik páratlan,
eleven gazdagságának feltárása közben a szociális viszonyokat, hogy azokban egy-
üttal átélje az emberiségnek sokkal általánosabb és közösebb sorsfordulóját. Igaz
és támi emberség ellentéte akkor sehol oly világosan nem különülhetett volna el
egymástól értékrendjében, mint ennek a földrajzi-történelmi tájéknak az egymást
többszörösen átható feszültségekkel terhelt légkörében. A különböző nemzetiségű,
magyar, szlovák, román parasztok közös történelmi sorsa, egymásrautaltsága ilyen
bizonyító erővel csak itt érthetke meg vele „a népek testvérré válásának” élet-
bevágó fontosságát, általa a természetes emberi együttélés, az egyetlen lehetséges
létezési mód megvalósulásának szükségszerű voltát.

Élményei, tapasztalatai egyenes úton vezették előbb az első világháború korá-
nak embertelensége ellen küzdő értelmiség progresszív hazai és európai táborába,
majd a két világháború között mindinkább a terjeszkedő fasiszmus és sovinszta
usztítás ellenzékének nemzetközi fórumaira. „[...] az emberiségnek a kapitalizmus-
ban való elidegenedése elleni lázadásból keletkezett a nagy bartóki művészet” —
mondotta Lukács György 1971-ben egy Bartók-konferencia kezdetén, utolsó nyil-
vános fellépése alkalmával.

Az egyéni életutak változatai a történelem és a nagypolitika vonulatai men-
tén haladnak. A Bartók család változatát a zeneszerző felnövekedésének idején
a családfenntartó, özvegy tanítónő sorsa alakította. Az otthon nehéz körülményei,
az ország különböző városai közötti hányódás, a fiúgyermek nagyváradi első gim-
náziumi évének csalódása, a besztercei német nyelvű iskolázás nehézségei bizo-
nyára mind hozzájárultak a koraéréshez, a változatos élmények felhalmozásához,
egyben bizonyos kislíus vonások élethosszig való megőrzéséhez. Az egyéves po-
zsonyi tartózkodás, majd később a meglepedés ugyanott a zenei és felső gim-
náziumi tanulmányok kedvéért, egyúttal az édesanya felvidéki származásának, sze-
mélyes vonalmának is megfelelt.

Eppen Pozsony: elhatározó jelentőségű állomás Bartók emberi és művészi
személyiségének alapozásához. Eddig igyekeztünk mesterségesen is kerülni az élet-
rajz alakulásának zenei mozgatóit, tartani magunkat a pusztá, a „zenén kívüli”
motivumokhoz. Innen kezdve azonban maga az életút torkollik bele abba a zenei
közegbe, amely összeköti, egymásba fonja az életrajzot az alkotással. Innen kezdve
már félreismerhetetlenül a zenei pálya kategorikus imperatívusza szabja meg az
életrajz további menetét. Özvegy Bartók Béláné azért követett el mindent, hogy
Pozsonyba helyeztesse magát, mert visszavonhatatlanul eldőlt Béla fiának zenei
elhivatottsága. A város eleven koncertélete, a házi kamaramuzsikálás élő gyakor-
lata, jó tanárok, Dohnányi Ernő barátsága és ösztönző példája mind a későbbi
Bartók formálódásának útjába estek.

Bécs közelsége rajtahagyta nyomát Pozsony zenei kultúráján, de nem annyira,
hogy Brahms mindenhatósága feledtette volna Liszt Ferenc emlékét és kultuszát.
Amikor pedig Bartóknak választania kellett, hogy a közeli, nagy múltú Bécsben
vagy a távolabbi, akkoriban zenei világvárossá növe Budapestben tanul-e tovább,
Dohnányi tanácsa a mérleget Budapest, Thomán István és ezzel a Liszt-tradíció
felé billentette.

Nehéz volna akár még csak számba is venni, hogy ez a döntés milyen követ-
kezményekkel jelölte ki egyértelműen Bartók egész további életét és művészetét,

azok irányát. Ez a lépés kapcsolta őt bele véglegesen a magyar történelem és művelődéstörténet sorsközösségébe. Budapesten egy nagy Wagner-tradíció, Mahler és Kerner városában találta magát, hozzá egy Zeneakadémián, amelyet Mihalo-
vich Ödön igazgatott. A nemzeti függetlenségi mozgalom parlamenti vitáit, lázas politikai atmoszféráját nem az osztrák, hanem a magyar fővárosban élte át. Hazafias eltökéltségének kulturális és zenei tájékozódását Kodály, Balázs Béla barátságára, Ady és eszmetársainak közelsége irányította. Bécsből aligha indult volna az ország népzenejének és falvainak felkutatására; Bécsben aligha érte volna egy időben a zenei folklór és Debussy Kodály útján megismert zenéjének közös stílár-
lárís inspirációja. Balázs Béla nélkül nem született volna meg operája, táncjátéka; „a nép nevében“ vívott emberi szabadságharca éppen a magyar nép és közvetlen szomszédainak történelmi sorsából, élethalálharcának energiáiból táplálkozott. Ennek a történelemnek a mostohaságát vállalta magyar zeneszerzőként, a Duna-völgyi nemzetköziség szószólójaként, a két háború között, és erről vallott az emigrációban az Egyesült Államokban.

Innen, ebből a pozícióból kísérte figyelemmel a világ zenei arculatának alakulását, gyűjtötte össze mindazt az ösztönzést, amit Európa zeneszerzőinek alkotásaiból meríthetett. Az első világháborús bezártság tette, hogy öntörvényűen alakította ki stílusának legfőbb jellemzőit, és a két háború közötti állandó kapcsolata a nagyvilággal, hogy mindazt az újat, amit évről évre kint tapasztalt, ennek az autonóm fejlődésnek az erővonalaihoz igazíthatta, azok mentén rendezhette el egyre táguló világának egynemű értékrendjét.

Azok, akik az életrajz és az alkotás összefüggéseit kutatják, rendszerint a személyes kicsiny világ apró eseményeit fedezik fel vagy vélik felfedezni cinkos hunyorítással a szerző műveiben. Ebben a szférában a „Heldenleben“ rendszerint „Sinfonia domestica“ marad. Bartók életében is volt két válságos periódus, amikor programzenei hajlama és iskolázottsága személyes motívumokat sodort műveibe. A posztumusz *Hegedűverseny*, a *14 bagatell*, majd a *Vázlatok* egy-egy pillanata, rejtettebben egyes művek később is, az egyéni lét bensőségéről vallanak, „életrajzi“ utalásokkal örvendeztetik meg azokat, akik éppen ilyenekre várnak. De már a *Hegedűverseny* későbbi változata, a *Két archép*, majd az életmű folytatása éppen azt példázza, hogyan haladja meg a nagy művész egyéni gondjait azzal, hogy — Lukácssal szólva — a „nembeliség“, a közös embersors szintjén, a katarzisz hófokán nemesíti őket nagy alkotásokká.

Az „életrajz“ és az „alkotás“ ezen a szinten már egyet jelent, s az életmű nem az egyéni lét életrajzának revelálása, hanem a közösség történelmi életrajzáé. Ettől kezdve Bartók emberi és művészi magatartása, közéleti és alkotói életútja elválaszthatatlanul eggyé válik. Amikor majd egy családi motívum, Péter fia zene-tanításának felvállalása, vagy egy hegedűiskola szerkesztőjének, Erich Dofleinnak a felkérése ösztönzi komponálásra, a zenét tanuló gyermek világának mikrokozmosza nem a töredékesen és földhözragadtan egyedít, nem a kicsinyest duzzasztja általános jelentőségűvé, hanem ellenkezőleg: a maga egész mérhetetlenül gazdag, nagy világát sűríti össze a kis darabokba, és nyújtja át a gyermeknek úgy, hogy az a maga valója szerint lehessen az övé, és vele mindannyiunké.

Klasszikussá az tette Bartók Béla művészetét, hogy mindezt az egész emberi-
ség számára tudta zenébe foglalni.

Kádár F. Tibor: A fiatal Bartók